

De Zoektocht 2

Experimenteren als volk van God, 17 oktober 2018

Leiders en hun stammen (Exodus, Leviticus, Numeri en Deuteronomium, Jozua, Richteren)

1 Inleiding

Het gaat om de tijd voorafgaande aan het koningschap in Israël, dus chronologisch gedacht tussen Jozef en de koningen Saul en David (doorgaans geplaatst in de 10^e eeuw v.Chr.).

Aan de orde komen:

- Het leven van Mozes
- Israëls ontsnapping aan de Egyptische slavernij
- De Tien Geboden
- De Tabernakel
- Zwerven door de woestijn: 'geromantiseerd' nomadenbestaan
- De vraag naar leiderschap
- De vraag wat is de betekenis van leven in een beloofd en van Godswege geschonken land: 'èretz Israel'

2 Uittocht, zwerven en intocht

Na Genesis komen de andere vier boeken van de Tora, samen de 'Vijf Boeken van Mozes'. Verhalende teksten omlijsten voorschriften. Een grove indeling:

Exodus 1-20 verhalen betreffende de **uittocht uit Egypte**

Exodus 21-31 cultische voorschriften

Exodus 32-40 organisatie

Leviticus 1-7 cultische voorschriften: m.n. offerdienst

Leviticus 8-27 cultische voorschriften: m.n. rol van de priesters

Numeri 1-9: cultische voorschriften: m.n. Leviëten

Numeri 10-36: verhalen betreffende de **doortocht door de woestijn** en voorschriften

Deuteronomium: aan de afscheidnemende Mozes worden woorden in de mond gelegd over het goede leven **na de intocht in het beloofde land**: Na-denkbok bij uitstek, toegepaste ethiek

Jozua: intocht, Jericho symboliseert de bescheiden manier om het land te 'bezitten', niet door eigen kracht: een sterk liturgische tekst: zeven dagen lang wordt de stad omtrokken; de zevende dag zeven maal en de muren storten in na het geluid van de ramshoorns.

Richteren

In Egypte ziet Israël vanouds een cultuur die geobsedeerd is met de dood en met macht. Men zet zich hier tegen af, toch is Egypte in feite zo dicht bij dat er wel degelijk invloeden zijn op het Jodendom en ook een zekere bewondering voor de vermogens van de Egyptenaren de economie en de godsdienst te organiseren. Meerdere keren danken Israëliëten hun leven aan Egypte.

Mozes wordt 120 jaar. In Exodus zoemt, na een korte introductie die de situatie van het volk Israël als slaven van de Farao beschrijft, het verhaal in op één gezin in de Nijldelta, waar Mozes wordt geboren. Door middel van het biezen mandje wordt hij als baby gered en groeit nota bene op aan het hof van Farao zelf. Na een driftige actie op 40-jarige leeftijd waarbij een dode valt, moet hij wegvluchten en leeft zijn tweede 40 jaar bij het herdersvolk van Midjan in de Sinaïwoestijn. Na een spectaculaire roeping bij de brandende Braambos gaat Mozes terug in opdracht van JHWH om zijn volk te bevrijden van de Farao. Na de Tien Plagen is de Farao bereid het volk te laten gaan, hij krijgt spijt, maar het Egyptische leger verdrinkt in de Schelfzee, terwijl Israël ontkomt. De laatste 40 jaar van het leven van Mozes zwerft hij met het volk Israël, te bang om Kanaän in te gaan, door de woestijn van het Sinaïschiereiland.

3 Leiderschap en ethiek

Het gaat over Godsbesef; verslaving; roepingsbesef; autoriteit; moed; bevrijding; leiderschap; leven en dood; macht; ethiek; organisatie; schuld en boete. Mozes is één van de meest controversiële en aandachttrekkende bijbelse figuren. Positief: bevrijder, voorbidder, wijze wetgever. Negatief: autoritair; man van oordeel, driftig. Het volk Israel is de slavenmoraal niet direct kwijt. Er wordt in de woestijn heel wat afgemopperd (SV: ‘murmureren’).

De Tien Geboden (Exodus 20), door Mozes van de berg gehaald, waar hij God ontmoet, vormen het hart van de ethiek. De eerste tafel betreft je verhouding als mens tot God; de tweede gaat over de verhoudingen tussen mensen onderling. Beide staan niet los van elkaar. In de Joodse visie is er naast de schriftelijke stroom van ethiek een mondelinge van uitlegging en toepassing, die tot op de dag van vandaag doorgaat. Gebodsethiek wordt dus altijd aangevuld met situatie ethiek. Naast precedentwerking, is er telkens weer een nieuwe vraagstelling door een nieuwe generatie geformuleerd mogelijk. Dit maakt het Jodendom rijk in reflectie: *haggadah* (vertellingen), *halacha* (regelgeving om je levensweg te gaan), *midrashim* (gelijkenisachtige vertellingen) uitmondend in omvangrijke steeds groeiende Talmud (studieboek van leraren en leerlingen naast de bijbel).

‘Gij zult niet doden’ is een basisregel tot behoud van de samenleving. Bijna alle volken hebben trouwens wel zo’n soort kerndecaloog of natuurwet, waar andere weten uit worden afgeleid, maar de vorm van Israel is uniek en heeft qua godsbeeld een hoog abstractieniveau. Hoe moeilijk het is daarmee te leven blijkt uit het verhaal van het gouden kalf. Deze God blijkt aan geen plaats gebonden te zijn. Hij beweegt mee met zijn volk. De cultus is geconcentreerd in een tempel: de tabernakel. De voorschriften die daarvoor gelden zijn waarschijnlijk in de vorm waarin wij ze nu hebben opgesteld voor de tempel van Jeruzalem en opzettelijk in dit ‘nomadenjasje’ gegoten. In Leviticus worden vooral offer- en reinheidswetten verder uitgelegd en toegepast.

Er zijn geen buitenbijbelse bewijzen voor het historische bestaan van Mozes; de woonplaats van Israel in de Nijldelta (Gosen) of de woestijntocht in letterlijke zin. De aantallen in Numeri (totaal: 603.550 mannen) lijken historisch in ieder geval niet houdbaar omdat je slechts met een beperkt aantal mensen als geheel door de woestijn kunt reizen i.v.m. waterschaarste. Belangrijker is dat het latere Israël zichzelf altijd heeft willen zien als nakomelingen van een nomadencultuur, die juist aan die fase essentiële inzichten over God en ethiek hadden overgehouden.

4 Het intochtverhaal definieert de samenleving

De moedige Jozua staat te boek als de opvolger van Mozes. Hij weet een eensgezinde houding wakker te roepen bij het volk. Jozua is de held van Jericho. In werkelijkheid was Jericho (een van de oudste steden ter aarde), reeds lang voor de tijd waarin het binnentrekken van Israël geplaatst moet worden een ruïne. Het verhaal is te verstaan als een etiologie. Dat is een verhaal waarmee men iets wil verklaren, bijv. puinhopen. Belangrijk is dat de oogst reeds voor Israël te velde staat, zonder dat zij daarvoor moeten werken.

Andere belangrijke aan Jozua gekoppelde verhalen: -doortocht door de Jordaan; -besnijdenis te Gilgal; redding van Rachab de hoer van Jericho; -diefstal van Achan; -list van de Gibeonieten; -verdeling van het land. Eigenlijk bestaat het boekje uit lange beschrijvende geografische lijsten voorafgegaan door verhalen bij die lijsten. Wat in Jozua een belangrijke rol speelt is dat dit boek waarschijnlijk vele malen is bewerkt. Daardoor is een soort dakpansgewijze vertelling (Deurloo) ontstaan, van ongelijksoortige teksten.

Het boek Jozua is vanwege het geweld niet geliefd bij pacifisten. Er wordt in opdracht van God stevig in gevochten. In kerkelijke prediking wordt deze strijd meestal geestelijk en symbolisch verstaan, als een strijd tegen het kwaad. Sommigen vinden dat ongeloofwaardig en hebben alsnog voor verwijdering van Jozua uit de canon van de bijbel gepleit.

5 De samenleving getest

In het Richterenboek worden oude half legendarische verhalen verteld over stamverbanden en *amfiktioniën*, bondjes van omwonenden bij een heiligdom, een tempel of een hoogte. Men krijgt de indruk dat het monotheïsme achteraf aan de verhalen is opgelegd en dat de gewijde palen en andere later verworpen vormen van vruchtbaarheidsreligies en veelgodendom in deze tijd voorafgaande gedacht aan de 10^e eeuw, heel gewoon waren. Wat ook opvalt is de strijd van een sedentaire bevolking met binnenvallende en rovende stamverbanden als de Amelekieten. De Filistijnen (vooral belangrijk in de Simsoncyclus, vgl. Hercules bij de Grieken of Cuchulain in Ierland) worden als permanente rivaal van Israël geschetst.

Er is voor de schrijvers die in verhalen over oeroude tijden op zoek zijn naar motieven een voortdurende vraag rondom koningschap. Ten diepste is God koning en volstaat een losse organisatie in stamverbanden. Toch loopt dit naar de mening van de eindredactie van deze boeken voortdurend uit de hand en zal er op den duur behoefte zijn aan één centraal gezag. De historisch achtergrond is waarschijnlijk een los verband van een aantal zogenaamde *amphiktioniën*, dat zijn bondjes van omwonenden bijeen gehouden door een regionaal heiligdom. Hier en daar stonden tempels en de inwoners uit een bepaalde streek bespraken daar hun gezamenlijke belangen.

Rechters 17,6 (zie ook 21,5): ‘In die tijd was er geen koning in Israël; iedereen deed wat in zijn eigen ogen goed was.’ Zo worden de verhalen in een moralistische mal gegoten. In Rechters (vroeger zei men Richteren) wordt heel ongelijksoortig materiaal verbonden met oerverhalen over charismatische leiders, steeds in eenzelfde stramien aan de lezers gepresenteerd. Het vertelschema heeft de vorm: afval – straf – berouw – redder – nieuwe afval. In Rechters 1-2 blijkt meteen al dat in het boek Jozua een te simpele en geïdealiseerde voorstelling van zaken is gegeven. De werkelijkheid is veel ruwer. Israël en andere volken

(Amelek, Midjan, Moab, Ammon, Filistea) wonen door elkaar heen. Israël is geen eenheid. Godsdienst is versnipperd en onduidelijk.

De term 'rechters' is misleidend. Sommigen spreken recht, maar ze besturen ook en bijna allemaal voeren ze delen van Israël aan in de strijd tegen de vijand. Verschillende rechters trachten een soort dynastie te stichten, wat naar koningschap neigt, maar mislukken daarin. De bekendste zijn: Debora en Barak (Lied van Debora, Rechters 5, waarschijnlijk een van de alleroudste delen van de bijbel); Gideon, Jefta, Simson (de Hercules van de bijbel). Tekenend is de fabel van Jotham over de bomen die een koning zoeken. (Rechters 9, 8-15) Veel van deze rechters hebben iets tragisch. Tragiek is een Griekse wijze van presenteren. Toch vind je het ook in de bijbel.